

ИВАН НИКОЛОВ
ПЕЧЕВ

**Тази книга се издава с финансовата помощ
на Министерство на образованието и науката,
Дворец на децата**

**Подарък DVD диск с любителско филмче
„В памет на Иван Николов Печев“**

Редактор Надежда Делева

Технически редактор Стефка Иванова

Коректор Симона Христова

Използвани фотографии: Камен Калев, Вероника Лазарова, Яна Блажева,
Георги Мъндев, Юлиан Атанасов, Марин Савов, НБСв.Св.КМ, БНФ, РИМ София,
РИМ Враца, РИМ Карлово, НВИМ

Формат 70x100/16. Печ. коли 4

КНИГОИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ТРУД“

София 1202, ул. „Св. св. Кирил и Методий“ № 84;

тел.: 971 99 18, 942 23 75

Разпространение – тел.: 846 75 29

e-mail: office@trud.cc

www.trud.cc

www.znam.bg

© Иван Николов Печев, автор, 2019 г.

© Марин Савов, съставител, 2019 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, корица, 2019 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, 2019 г.

ISBN 978-954-398-592-0

ИВАН НИКОЛОВ
ПЕЧЕВ

Книгоиздателска къща „Труд“
София, 2019 г.

Иван Николов Печев

Грамота на цар Иван Стефан от 1343 г.

Името и делата на цар Иван Стефан остават и досега сравнително бегло загатнати в нашата история. Приел короната през 1330 г. при трагичните за България последици от Велбъждкото поражение и бащината си смърт, синът на Михаил III Шишман успява да се задържи за съвсем кратко време на търновския престол, и то в неблагоприятната светлина на сръбски поставленик.

Именно затова, за да предотврати евентуално българо-сръбско съюзване против себе си, византийският император Андроник III незабавно напада от юг, използвайки като претекст изгонването на сестра си – Михаил-Шишмановата вдовица, от Търново.

Загубата на нова, този път южнобългарска територия предизвиква реакция от страна на болярството. В резултат на заговор, не без участието на царевия братовчед Иван Александър, Иван Стефан е свален от престола още в началните месеци на 1331 г.

Оттеглил се в Ниш, през ноември с.г. той дочаква и сръбския преврат, при който братовчедът му Стефан Душан детронира и погубва вуйчо му крал Стефан Урош III Дечански – неговата главна опора и надежда за евентуална реставрация.

От новия сръбски владетел обаче Иван Стефан не само не намира никакво съдействие за възвръщане на търновския престол, но и след женитбата на Душан с Иван-Александровата сестра Елена (Великден 1332 г.) бива принуден да напусне Ниш и да се озове в Дубровник. Задължението на тази аристократично-търговска република да окаже убежище на царските наследници при нужда произтича вероятно от нарочна клауза в този смисъл, съдържаща се в договора между покойния цар Михаил III Шишман и дубровнишката управа.

Но кои са всъщност наследниците на Михаил III Шишман?

Знайно е, че още като видински деспот, включен в списъка на самостоятелните владетели на Венецианската сенъория от 1313 г., Михаил е вписан още като зет на „господаря на Сърбия“. От брака си с Ана – дъщерята на крал Милутин, още преди да приеме търновската корона, той има трима синове. Това се потвърждава нагледно от фреските в черквата при с. Дол-

на Каменица (Княжевацко), изписани преди 1322 г., от които получаваме добра представа за броя и възрастта на синовете, в частност на Иван Стефан.¹ И така, при пристигането в Дубровник от царското семейство липсва единствено забягналият да търси помощ от татарите брат. А в замяна се появява т.нар. Людовико, за когото историците от Дюканж до Ал. Бурмов спорят дали той е син или внук на Михаил III Шишман.²

Второ доказателство за възрастта и положението на Иван Стефан дават недатираните, но издадени още приживе от Михаил III Шишман медни монети, върху които виждаме царя и престолонаследника, еднакви по ръст и облекло, да държат изправения помежду им кръст.³ В случая посредством монетоиздаването се прокламира и това, че първородният син е привлечен и като съуправител на царството – факт, напълно съобразен с обичая от онова време. На същото основание, както и на основание първородството, подир бащината си гибел съвладетелят Иван Стефан по право е следвало да стъпи на престола. Още повече че от втория брак на баща му не е имало син, а престолонаследието в България винаги се е предавало по мъжка линия. При това положение коронното право на Иван Стефан никога не се е загубвало, не е било оспорвано, само подир бащиния му развод донякъде е било поставено под съмнение, в случай че от втория брак би се родил нов наследник.⁴

И все пак налице са прецеденти, когато и други наследници на Михаил III Шишман встъпват в титлата „*imperator Bulgariae*“ и правата на своя първороден брат, и то приживе на Иван Стефан. Това може да се обясни както с мълчаливото съгласие на същия при невъзможност сам да ги отстоява лично, така и с наличието на други успоредни права.

Първи път това се случва с този син на Михаил III Шишман, за чието екстрадиране през 1341 г. Иван Александър най-упорито настоява пред цариградския синклит. Тогава обаче въпреки реалната заплаха с война той получава решителния отказ на великия доместик и регента Кантакузин.⁵

Именно отказът и контразаплахата на Йоан Кантакузин са извор на най-пълни данни за този бивш владетел на Видинското царство, за неговото 12-годишно пребиваване в земята на скитите, т.е. татарите. С неговото ликвидиране Иван Александър желае да се избави от най-опасния за момента свой враг – родовития претендент за престола, когото византийската политика успешно може да му противопостави и който несъмнено е

¹ П. Никол, История на Видинското княжество до 1323 г., С, 1922, с. 95.

² Ал. Бурмов, Избрани произведения, т. I, Г, 1968, с. 277.

³ Н. Мушмов, Монети и печати на българските царе, С, 1922, с. 103–106, обр. 79–85.

⁴ П. Никол, пое. съч., с. 14

⁵ *Cantacuzenus*, Historia, II, р. 19–24, 52, 54, 55, 58.

притежавал титлата „*imperator Bulgariae*“, каквато са имали почти всички управители на Видин от руските князе Ростислав Михайлович и Яков Светослав, та до баща му Михаил III.

Аналогичен е случаят и с т.нар. Людовико, „сина на българския цар“, който още от 1338 г. се появява в неаполитанския анжуйски двор, получава ежемесечно 10 унции злато, сражава се с папските войски срещу сиенците през 1363 г. и умира в Неапол през 1373 г., като през цялото това време носи титлата „*imperator Bulgariae*“.

Във връзка с това, като отхвърляме колебливото допускане на проф. Бурмов, че въпросният Людовико би могъл да бъде или син на Иван Стефан, или пък вторият син на Михаил III Шишман, който през 1338 г. не е даже в Цариград, а при татарите⁶, стигаме до извода, че Людовико е племенник на Иван Стефан, и то тъкмо от втория му брат. Като доказателства за това привеждаме както титлата, която носи, така и данните, че единствено вторият син на Михаил III Шишман е бил женен.

Последният домашен източник, в който срещаме името на втория Шишмановец, това е Дриновият препис от цар-Бориловия синодик. Параграф 101 от него гласи: „На цар Иван Стефан, син на благочестивия цар Михаил, вечна памет“.⁷

С това спомените за сваления владетел Иван Стефан се изчерпват. Разцъфтялата българска книжнина от това време гъжми от всевъзможни хвалебствия за новия „от бога поставен, боговенчан цар, прекрасния, краснолик, победоносен Иван Александър“, който, „като хванал с ръка всички свои врагове, положил ги под нозете си и установил крепка тишина във вселената“. Само във възхвалата към Песнивеца от 1337 г. излеко се прокрадва намек за главоболията, създавани от Белаур, брата на Михаил III Шишман и чичо на Иван Стефан, след което победителят-цар достига „даже до Морава“⁸.

Още от 1331 г. името на Иван Стефан започва да изчезва постепенно от хрониките на Кантакузин и Грегора, също от сръбския т.нар. Данилов продължител. В замяна на това то се появява обезличено във вписките на далматинските и италианските летописци под анонимното прозвище „българския цар“. Поради това, както и поради липсата на достоверни исторически факти за Иван Стефан, дори изтъкнати наши историци като П. Ников и Ал. Бурмов побързаха да предположат смъртта му малко преждевременно, едва ли не в началото на неговото емигриране.⁹

⁶ *Santacuzenus*, II, p. 20 sq.

⁷ Ал. Бурмов и П. Петров, Христоматия по история на България, С, 1964, с. 365.

⁸ *Annales Sienenses*, у *Pertz*, *Monumenta Germaniae historica*, XIX, p. 19, 233.

⁹ П. Никое, пое. съч., с. 99.

Това допускане опровергава издирената от нас и отнесена към нейния същински издател Иван-Стефанова грамота, чийто български превод и коментар даваме тук за пръв път. Тази същата грамота в своя латински текст е обнародвана от Л. Талочи още през миналото столетие в *Archiv für slawische Filologie*, XXI, p. 96, но остава и до днес непреведена, не-идентифицирана със своя истински издател и следователно неизвестен за българската история документ. Ето и нейното съдържание:

I. Quoniam reverendus episcopus Croensis et venerabilis clerus eiusdem sancte ecclesie et nobiles oppidi eiusdem Croarum retulerunt ad nos de omnibus iuribus et privilegiis predicti oppidi tarn intra quam extra habitis vidlicet de vineis, terris, possessionibus, olivetis, piscinis, hibernis, ceteris omnibus iuribus, que ad hoc usque tempus habent ac possident, atque in primis de hiberno vocato Selmazo cum eius vinario, de hiberno Contelo, de hiberno Bezo, de hiberno Castrato, de hiberno Pallaso, de hiberno Santa Euphomia cum eius terris, de hiberno Zale cum eius terris et fonte, de hiberno Phentopletto cum eius terris, de hiberno Bellico cum eius terris, de hiberno Santo Blasio cum eius terris, de hiberno Hereno cum eius terris, de hiberno Metro cum eius terris, de hiberno Hostrati cum eius terris, de hiberno Colli cum eius terris, de hiberno Pherza cum eius terris, de hiberno Berva cum eius terris de hiberno Montemagno Cromi cum eius terris usque ad propinquum Nobalum et Cudinum, de hiberno Calamascuti cum eius terris et vineis, et olivetis, de hiberno Cerculeso cum eius terris acque arboribus fructiferis et non fructiferis, que omnia iura possident ab antiquo et maiorum suorum patrimonio habent et privilegiis, mandatisque

I. Понеже достопочтеният епископ на Круя и неговият уважаем клир от същата света църква и знатните люде на същия този град ни известиха за всичките права и привилегии на град Круя, както за тия, които живеят в него, така и за живущите извън него, притежаващи виноделници, земи, имоти, маслиненни насаждения, рибници, зимовища, и за всички останали други правдини, които имат и притежават до днешно време, и преди всичко за зимовището, наречено Селмашо, с неговата винарница, за зимния склад Контело, за зимния склад Бесо, за зимното поселение Кастрато, за зимовището Палашо, за зимовището света Еуфомия ведно с неговите околности, за зимовището Зала с неговите околности и извори, за зимовището Фентоплето със землището му, за зимовището Белица с неговите земи, за зимовището свети Влас със земите му, за зимовището Херено с неговите земи, за зимовището Метро с неговите земи, за зимовището Хострати с неговите земи, за зимовището Коли с неговите земи, за зимовището Ферза със земите му, за зимовището Берва със земите му, за зимовището Монтемагно Кромми със земите му дори до съседния Нобал и Кудин, за зимовището Ка-

felicis memorie imperatoris Manuelis Magni Comini et superiorum atque etiam felicis memorie Lascarri, avi nostri et patris nostri et nostris; hac de causa robore et facultate presentis huius privilegii nostri concedimus et lardimur omnibus predicti oppidi Croarum tarn superioribus quam inferioribus, ut hec omnia possideant libere et sine ulla modestia et perturbatione fruantur iis per omnia tempora, quemadmodum in suis privilegiis ac reliquis iuribus continetur.

II. Et non perfecto, non capitano, non castellano penitus liceat exigere ab iis aliquid vel pene, vel angarie, vel colecturi, vel vectigalis. hoc est gabelle, vel alicuius solutionis, sed omnio liberos et immunes apud omnes serventur et habentur.

III. Preterea volumus et nullam ipsam gabellam exolvere gabeant ubicumque reperiantur sive Durachii sive alibi, sed sint omnio liberi et immunes, quemadmodum in suis privilegiis continentur et presens nostrum privilegium precipit.

ламаскути заедно с неговите земи и лозя и маслиненни насаждения, за зимовището Церкулес с неговите земи, овощни дървета и неовощните такива, които всички права те притежават от древно време и ги имат като бащино наследство от своите предци и с привилегиите и заветите на [останалия] в добрия спомен император Мануил Комнин, а също и на предшествениците ни и на [останалия] със щастливия спомен Ласкарис – нашия дядо, и на нашия баща и нашите; по същата тази причина поради властта и правото за тази наша привилегия ние отстъпваме и даряваме на всички от споменатия град Круя, както знатни, така и незнатни, да притежават всички тия неща свободно и без всякаква пречка или смут да се наслаждават от тях през всички времена, по какъвто начин това се съдържа в техните привилегии и права.

II. И да не бъде позволено нито на префект, нито на капитан, нито на кастелан да изисква от тях нещо било като наказания, било като ангария, било като данък, било като мито, т.е. габела или някакво друго плащане, но изобщо да се запазят и да се смятат свободни и освободени от задължения при всички последващи.

III. Освен това ние желаем те да не бъдат длъжници да плащат никаква габела, където и да се намират, било в Драч, било другаде, но да бъдат изобщо свободни и необлагаеми по какъвто и (да е) начин в своите привилегии, както се съдържа и нарежда в настоящата привилегия.

IV. Similiter volumus etiam, ut in portis eiusdem predicti oppidi nihil ab his ipsis hominibus exigatur, vel lignorum, vel alicuius angarie, sed ea quoque in parte sint et habeantur liberi et immunes ab omni vec. tigali et quavis alia solutione, sive ingredi, sive egredi velint.

V. Nee ab officialibus etiam, ut debeant retineri, sed quecumque culpa eorum et causa sit, facto iudicio et examine puniatur.

VI. Presentia igitur huius privilegii nostri nemo audeat iniuriam aut molestiam aut impedimentum hiis inferre in hiis omnibus, que presens hoc nostrum privilegium declarat et continet. Nam securitas, immunitas tutelique gratia nostrum hoc privilegium concessum iis, datumque est mense iunio indictiones XI, anno ab initio mundi septem millesimo octingentesimo quinquagesimo primo.

Stephanus fidekis in Christo kralcs Bulgarorum.

Латинският текст от своя страна представлява превод от гръцки оригинал на средновековен, леко поиталианчен латински език, върху който виждаме погрешно пренесената буквена датировка от първообраза – месец юни, индикт XI, годината 7851 от сътворението на света, която при очевидната грешка от едно хилядолетие напред съответства фактически на годината 1343 от нашето летоброене. Под текста стоят името и титлата на издателя ѝ – „Стефан верен во Христа крал на българите“. Макар съкратен и с полатинчено титулуване, подписът е сходен с този на Иван Александър от Зографската дарителна грамота от 1342 г.: + ИВАН в Христа бога верен цар и самодържец на всички българи АЛЕКСАНДЪР+.¹⁰

¹⁰ Ал. Бурмов и П. Петров, пое. съч., с. 320.

IV. По същия начин желяем пред крепостните врати на същия гореспоменат град да не се върши нищо от тия самите люде, било като докарване на дърва или някаква друга ангария, но дори и в тази част те да се смятат свободни и необвързани с каквото и да било мито или каквото и да е друго плащане, ако биха пожелали било да влязат, било да излязат.

V. И от властоимеющите лица не трябва да бъдат задържани, но за всяка тяхна вина и съдебен спор да бъдат наказвани [само] след произвеждане на съд и следствие.

VI. [И] никой при наличието на тази наша привилегия да не се осмелява да им причини неправда, оскърбление или пречка за всички тези [неща], които настоящата наша привилегия постановява и съдържа, защото за безгрижност и необвързаност, за покровителство им е отстъпена тази наша привилегия и им е дадена през месец юни на XI индикт в годината от сътворението на света седем хиляди осемстотин петдесет и първа.

Стефан верен во Христа крал на българите.

Стоящата пред нас дарителна грамота съдържа изброени и потвърдени привилегии за жителите на Круя – града, който придоби толкова слава и общоевропейска известност в епичните борби по опазване на албанската независимост през XV век. Легендарната столица на още по-легендарния Георги Кастриот – Скендербег.

И ето, оказва се, че тъкмо столетие преди това в същия този град управлява българският цар-изгнаник Иван Стефан – наследникът на Михаил III Шишман. За съжаление, тази круйска грамота не може да ни изясни напълно кога и при какви обстоятелства и условия Иван Стефан получава своята власт над албански земи, границите на неговите владения, степента на владетелската му независимост, докога е траяло управлението му, оставил ли е преки наследници след себе си. Но дори сам за себе си, установеният факт може да извика на живот нови догадки, предположения, съпоставки, преоценки на досегашни становища върху изглеждащите на пръв поглед фантастични съобщения от дубровнишките хроникьори.¹¹

Засега ние се отказваме от едно разглеждане на генеалогията на албанския национален герой Скендерберг, за чиято майка Воисава една сръбска история от по-миналия век съобщава, че произхождала от „къщата на българските царе“. Вместо това хронологираме в таблична форма владичеството над градовете Драч и Круя през т.нар. Анжуйски период от средновековната история на Албания:

до 1285	–	Карл I Анжу
1285 – 1309	–	Карл II Хроми
1320	–	Карл дукс Драчки
1332 – 1335	–	Иван, граф на Гривине и воевода драчки
предпол. до 1350	–	Иван Стефан
1350 – 1367	–	Душанов наместник за Албания
1367	–	Карло Топия завзема Драч
1385 – 1386	–	Карл II Драчки – последният анжуец

От периодните съпоставки е очевидно, че албанското управление на Иван Стефан е могло да започне подир това на Иван, графа на Гривине и по-късно „воевода драчки“ – четвъртия син на неаполитанския крал Карл II Хроми. След като III раздел от нашата круйска грамота установява безспорно правото на Иван Стефан да заповядва и в Драч през 1343 г., след като той е драчки войвода и през 1346 г., както ще видим по-нататък, то спокойно можем да допуснем, че неговата власт навярно е била прекъсната едва от Душановата окупация на цяла Албания през 1350 г.

Грамотата на Иван Стефан представлява преди всичко богат източник за топонимията на старата околност на Круя, за стопанската структура и

¹¹ Ал. Бурмов, Избрани произведения, т. I, с. 278.

облик на този край, за свободите и привилегиите, на които се радват жителите му от по-предишни времена.

Тези привилегии и свободи водят началото си още от „запазения в добрия спомен“ император Мануил – т.нар. „великия Комнин“, потвърдени са и от владеещия тези места през 1272 г. също така „щастлив в спомена за себе си оставен – Йоан IV Ласкарис – нашия дядо“. В случая едва ли става дума за реално родство, такова би могло да се допусне само при доказана женитба на Иван Стефан, но изгнаникът цар въз основа на произхода и званието си държи да манифестира своята принадлежност към единното „семейство на владетелите“.

Почин за потвърждаването на привилегиите вземат сам „круенският епископ, неговият уважаем клир и знатните люде на същия този град Круя. Можем да предполагаме, че повод за това е дало или евентуално посещение на Иван Стефан в града, при което са му били показани предишни грамоти, или пък постъпките са направени след встъпване във владетелските му права според обичая.

Грамотата от 1343 г. доказва още веднъж правотата на Марин-Дриновото схващане, което застъпват и съвременните албански историографи, че за това време епископът на Албания се е намирал в Круя, а не в Драч, както е поддържал руският професор Голубински.¹²

Самият гръцки език и начин на датиране в оригинала според нас говорят за следваната поне за момента независима линия на често колебаещата се в проуниатски и прокатолически уклони Круенска епископия, а така също и за относителната самостоятелност на българския владетел, който, макар и зависим от неаполитанския анжуйски двор, дори в своето изгнание предпочита да съхранява приетите и в България традиции при съставяне и датиране на държавни документи.

Нашият коментар ще бъде непълен, ако не съумеем да извлечем от тази грамота що-годе данни и изводи относно царица Ана и нейните синове. Една поредица документи от годините 1333, 1335, 1337, 1338, 1340, 1343, 1345 и 1346 свидетелстват за непрекъснатото резидиране на българската царица в Дубровник. Тук няма да се спираме на постоянните нейни парични затруднения, преодолявани посредством помощи от малкия съвет на републиката, щедри подаяния от родствения неаполитански двор, а дори и чрез разпродажби на вещи и ездитни коне. Навярно по тази причина две години след заминаването на Людовико Ана-Неда също се готви да се пресели в Италия, но все пак виждаме, че тя остава и тук дочаква завърналия се от страната на татарите през 1341 г. свой син.¹³

¹² Е. Голубинский, Краткий очерк истории православных церквей, М., 1871.

¹³ *Santacuzenus*, II, p. 20 squ.

Това завръщане несъмнено намира отглас в грамотата на неаполитанската кралица Йоана от 9.VIII.1343 г. във връзка с изпратено жито от Апулия, адресирано до Ана и синовете ѝ в Дубровник. Този адрес сам по себе си доказва, че най-малко двамина от синовете ѝ са били при нея по същото време – факт, неубягнал от вниманието и на проф. Бурмов.¹⁴

А след като откритата от нас грамота установява, че през същата тази 1343 г. воевода на Драч е Иван Стефан, който следователно не е при майка си в Дубровник, след като Людовико е на издръжка в Неапол още от 1338 г., отново потвърждаваме извода, че Людовико не влиза в числото на Михаил-Шишмановите синове.

Грамотата доказва още, че именно Иван Стефан е неназованият драчки воевода, който заедно с неаполитанската кралица подпомага своята майка – царица Ана, в Дубровник в обща пратка жито, съгласно документите от 1343 и 1346 година.

Накрая няколко думи и за историята на тази грамота:

Възможно е Иван Стефан лично да е донесъл и оставил препис от грамотата си в Неаполитанския архив след напускането на Албания. Еднакво възможно е това да е сторил и някой от приемниците му – управители на Драч, като Карло Топия, Карл II Драчки и Музаки, до или малко подир турското завладяване на града (1386 г.). Далеч по-допустима се явява обаче втората версия, че също така написаният на гръцки оригинал е бил евакуиран от застрашената Круя по време на пребиваването на Скендерберг в Южна Италия. Междувременно още от 1442 г. и Неапол, и Анжуйският архив вече са попаднали под властта на арагонските крале. Грамотата на Иван Стефан буди интерес у Алфонс VI, придобива по заповед на последния своя латински превод и още през същата 1457 г. достига бреговете на Испания, за да заеме едва сега – шестстотин и тридесет години след нейното издаване, своето заслужено място в историята на България като грамота на цар Иван Стефан.

¹⁴ В. Макушев, Итальянские архиви, II, с. 64.

